

IBRDIS | We know
Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SWEIG, STEFAN

TREI MAEȘTRI. Balzac, Dickens, Dostoievski /
Stefan Sweig – București: Paul Editions, 2020

ISBN: 978-606-8963-91-4

Stefan Sweig

TREI MAEȘTRI

BALZAC – DICKENS – DOSTOIEVSKI

Redactare: *Mihaela Enache*

Nicoleta Petcu

Tehnoredactare: *Paul Editions*

Coperta: *Lucian Enache*

Paul Editions

Șos. Ștefan cel Mare nr. 15, Sector 2, București

www.pauleditions.ro

e-mail: pauleditions@gmail.com, office@pauleditions.ro,
vanzari@pauleditions.ro, nicoleta.petcu@pauleditions.ro,

mihaela.enache@pauleditions.ro

tel: 0730.660.427; 0731.884.583

Paul Editions

Cuvântul autorului	7
Balzac	11
Dickens	53
Dostoievski	93
Preludiu	97
Chipul	102
Tragedia vieții sale	104
Înțelesul destinului său	121
Oamenii lui Dostoievski	139
Realism și fantastic	161
Arhitectonică și pasiune	183
Omul care depășește granițele	200
Tortura divină	214
Vita triumphatrix	231

Balzac în tinerețe

BALZAC S-A NĂSCUT ÎN 1799, în Touraine, provincia belșugului, patria voioasă a lui Rabelais. În iunie 1799; data aceasta merită să fie repetată. Napoleon - pe care lumea, neliniștită de pe atunci de isprăvile lui, îl mai numea Bonaparte - s-a reîntors în anul acesta din Egipt, jumătate ca biruitor, jumătate ca fugar. Luptase sub constelații străine, în fața martorilor de piatră, a Piramidelor; pe urmă, obosit de a duce până la capăt, cu tenacitate, o operă începută atât de grandios, el s-a strecurat pe o corabie mititică printre covertele pânditoare ale lui Nelson; câteva zile după sosirea sa, adună o mână de oameni credincioși, mătură Convențiunea ce i se împotriva și, cu o smucitură, își însuși stăpânirea asupra Franței.

1799, anul nașterii lui Balzac, este începutul Imperiului. Secolul cel nou nu mai cunoaște pe *le petit general*, nici pe aventurierul corsican, ci numai pe Napoleon, pe împăratul Franței. Încă zece, cincisprezece ani - anii de copilărie ai lui Balzac - mâinile cele lacome de putere mai cuprind jumătate din Europa, în timp ce visurile sale ambițioase se și întind asupra lumii întregi, planând ca niște aripi de vultur din Orient până-n Occident. Pentru cel care trăiește cu atâta intensitate tot ce se petrece în juru-i, pentru un Balzac, nu poate fi indiferent faptul că cei șaisprezece ani ai primelor începuturi coincid exact cu cei șaisprezece ani ai Imperiului care alcătuiesc, poate, cea mai fantastică epocă din istoria universală. Căci ce sunt primele impresii, timpul, și vocația?

Ele nu sunt altceva decât fața lăuntrică și cea externă a aceluiași obiect. De faptul că cineva, un om oarecare, a venit la Paris dintr-o oarecare insulă a Mediteranei albastre, singur, fără prieteni și fără ocupație, fără vreo chemare și fără demnități; că, abia ajuns acolo, a apucat pe neașteptate Puterea care tocmai atunci nu era ținută în frâu: că a prins-o cu brutalitate, a sucit-o, a pus stăpânire pe ea, ducând-o iarăși de căpăstru; că un oarecare, un singur om, un străin, a cucerit cu mâinile sale goale Parisul, pe urmă Franța și pe urmă lumea întreagă - de acest capriciu al istoriei universale, de această nemaipomenită aventură, Balzac n-a aflat prin mijlocirea literelor negre, dintr-o carte, printre legende și povestiri de necrezut. El a resimțit-o de-a dreptul, viu și colorat. Aventura aceasta a pătruns în viața-i personală prin toate simțurile sale însetate, larg deschise, populând cu mii de amintiri reale și împestrițate lumea nepătrunsă, încă intactă, a sufletului său.

O asemenea trăire a evenimentelor trebuia să capete, neapărat, valoarea unui exemplu. Poate că Balzac, pe când era copil, a învățat să citească întâi din proclamațiile care povesteau cu mândrie și brutalitate, cu un patos aproape roman, despre depărtatele victorii; și, de bună seamă, degetul său a urmărit cu stângăcie pe hartă cum creștea Franța, cum se întindea încetul cu încetul în Europa, asemenea unui fluviu revărsat. El a urmărit marșurile soldaților lui Napoleon: urcând astăzi Mont Cenis, mâine străbătând Sierra Nevada, trecând fluvii ca să se îndrepte spre Germania, înaintând prin zăpadă spre Rusia sau pornind pe mare, spre Gibraltar, unde englezii dădeau foc flotilei dușmane cu ghiulelele aprinse ale tunurilor lor. Poate că, în timpul zilei, soldații s-au jucat cu el pe stradă - soldați cărora cazacii le-au crestat fața cu loviturile lor de sabie; iar noaptea, el trebuie să fi fost trezit adeseori de huruitul mânios al tunurilor care se îndreptau spre Austria, ca să sfarme, la Austerlitz, stratul de gheață de sub picioarele cavaleriei rusești. Toate dorințele tinereții sale

trebuie să se fi contopit cu numele acesta plin de îndemn și exaltare, cu gândul, cu imaginea aceasta: Napoleon!

În fața mării grădini de unde Parisul își deschide drumurile ce duc în toată lumea, s-a ridicat un arc de triumf pe care s-a gravat numele orașelor cucerite în cuprinsul unei jumătăți de univers. Și cum trebuie să se fi preschimbat într-o imensă dezamăgire acest sentiment de dominație, când trupele străine au trecut mai târziu, cu muzica în frunte și drapelele fâlfâinde, sub bolta aceasta mândră! Ceea ce se întâmpla afară, în lumea frământată și învârtejită, se resfrângea înăuntru, lăsând urme adânci în sufletul băiatului. El a resimțit de timpuriu acea uriașă răsturnare a valorilor, a celor spirituale, ca și a celor materiale. A văzut asiguatele - care, investite cu pecetea Republicii, promiteau posesorului lor 100 sau 1.000 de franci - fluturând în bătaia vântului ca niște hârtii fără valoare. Pe moneda de aur ce strălucea în mâna sa, el vedea când profilul gras al regelui decapitat, când boneta jacobină a Libertății, când figura romană a Consulului sau pe Napoleon în veșmânt împărațesc.

Într-o epocă de frământări atât de uriașe, când banul, țara, legile, orânduirea ierarhică - tot ce era îndiguit de veacuri în limite rigide se scufunda, se innămolea sau se revărsa - într-o epocă de transformări cum nu s-a mai pomenit vreodată, el trebuie să-și fi dat devreme seama de relativitatea valorilor.

Lumea se învârtejea în juru-i și când, amețit, privirea sa căuta un punct de reazem, un simbol, o constelație fixă deasupra acestor valuri înalt arcuite, el nu vedea în toate aceste elanuri și prăbușiri ale evenimentelor decât pe același om de acțiune, pe unul singur, care punea totul în mișcare, de la care porneau toate aceste oscilații și cutremurări. Și l-a mai putut vedea de-aproape chiar pe el, pe Napolen. L-a văzut călărind la parade cu creaturile sale, cu Roustan, mamelucul, cu Iosef căruia i-a dăruit Spania, cu Murat pe care l-a făcut stăpânul Siciliei, cu Bernadotte, trădătorul - cu

toți aceia pentru care a făurit coroane și a cucerit regate, pe care i-a ridicat din neantul trecutului lor în slava prezentului său. Timp de o secundă s-a resfrânt - viu, precis, orbitor - pe retina băiatului, o imagine mai mare decât toate pildele istoriei: a văzut pe marele cuceritor al lumii! Și, pentru un băiat, a vedea pe un cuceritor al lumii nu este oare tot una cu dorința de a deveni el însuși un cuceritor? În momentul acesta al istoriei, în alte două locuri, duceau o viață liniștită alți doi cuceritori ai universului: filosoful de la Königsberg, care a supus haosul lumii atotcuprinzătoarei logici a gândirii sale - și poetul de la Weimar care nu poseda mai puțin lumea, în totalitatea ei, decât Napoleon cu armatele lui. Dar acestea erau pentru multă vreme depărtări încă nesimțite, necunoscute de Balzac. Înainte de toate, el datorează lui Napoleon, exemplului său măreț, acel impuls, acea ambiție febrilă care-l făcea să râvnească totdeauna numai la ansamblu, să vrea totul, să nu se mulțumească niciodată cu frânturi, cu lucruri izolate ci să dorească lacom întreaga plenitudine a lumii.

Această imensă, această universală putere de voință nu-și găsește de îndată calea. Balzac nu se hotărăște de la început pentru vreo profesiune. Dacă s-ar fi născut cu doi ani mai devreme, ar fi intrat, la optsprezece ani, în rândurile soldaților lui Napoleon și poate că s-ar fi avântat cu ei, la Belle-Alliance, spre înălțimile de unde mitraliile engleze secerau tot ce întâlneau. Dar Istoriei nu-i place să se repete mereu. După cerul furtunatic al epocii napoleoniene, urmează lăncede zile de vară, moleșitoare, adormitoare. Sub Ludovic XVIII sabia devine o simplă podoabă, de paradă; soldatul se preschimbă în curtezan, omul politic - în orator care vântură vorbe frumoase; onorurile, înaltele posturi în stat nu mai sunt acordate de pumnul de fier al acțiunii sau risipite întâmplător de cornul abundenței. Dimpotrivă, blânde mâini de femei împart daruri și favoruri; viața publică scade, se înnămoalește; spuma evenimentelor se domolește,

topindu-se în apa lină, stătută a bălților. Lumea nu mai putea fi cucerită cu armele. Napoleon, privit de unii ca o pildă fără pereche, era pentru cei mulți un nume ce stârnea spaimă și oroare.

Astfel, rămânea arta. Balzac începe să scrie. Însă nu cum făceau ceilalți, ca să câștige bani mulți, ca să amuze, să umple un raft de bibliotecă, să ajungă subiect de conversații bulevardiere: el nu râvnește, în domeniul literaturii, la un simplu baston de mareșal, ci la coroana imperială. Începe într-o mansardă. Sub nume împrumutate, vrând parcă să-și pună puterea la încercare, el scrie cele dintâi romane. Nu e încă război, ci numai joc de război; manevre, nu bătălie adevărată.

Nemulțumit de rezultat, nesatisfăcut de ce-a realizat și de ce-a obținut, el se leapădă de meseria aceasta, servește timp de trei, patru ani în alte profesii, șade în calitate de copist în biroul unui notar, observă, savurează tot ce vede și aude, pătrunde cu privirea în realitățile lumii - și pe urmă începe din nou să scrie. De astă-dată însă, el țintește cu uriașa sa voință asupra întregului, își deslănțuie acea poftă de a poseda, acea fanatică ambiție care nesocotește amănuntul, semnul particular, fenomenul izolat, lucrul desprins din ansamblu, ca să cuprindă numai ceea ce se mișcă în cercurile mari ale vieții și evoluției, și să cerceteze mecanismul misterios al instinctelor primitive.

Să extragă din amestecul tulbure al întâmplărilor elementele curate, să obțină o sumă totală din vâlmășagul de cifre, armonia din vacarmul atâtor zgomote, esența supremă din prea-plinul vieții; să înghesue lumea întreagă în retorta sa, s-o creeze încă o dată, *en raccourci*, s-o condenseze, s-o rezume cât mai exact și să însuflețească cu propria-i suflare creațiunea astfel subjugată, s-o îndrume cu propriile sale mâini: acesta e acum țelul său.

Să nu se piardă nimic din multiplele aspecte ale lumii! Și, pentru a cuprinde acest infinit în ceva limitat,

pentru a reduce inaccesibilul, imensitatea vieții la măsura posibilităților omenești, nu există decât un singur procedeu: comprimarea. Toată puterea sa lucrează în acest sens: să concentreze fenomenele, să le treacă prin ciur, prin care răzbat numai formele curate, prețioase și în care rămâne tot ce e neînsemnat și de prisos; pe urmă, să cuprindă laolaltă, să contopească în jurul mâinilor sale aceste forme separate, încă risipite, să reducă imensa lor multiplicitate la un sistem general, limpede, lesne de înțeles, după cum Linné a clasat miliardele de plante în categorii strâns delimitate, după cum chimistul simplifică nenumăratele combinații ale naturii, scoțând în evidență elementele care o compun: - aceasta e acum ambiția lui Balzac.

El simplifică lumea, ca s-o stăpânească pe urmă - și o presează, ca să încapă toată în carcera grandioasă a „*Comediei umane*”. Prin acest procedeu de distilare, oamenii săi sunt totdeauna tipuri, totdeauna simboluri caracteristice ale unei categorii, rezumatul unei mulțimi din care s-a înlăturat - printr-o voință de artă nemaipomenită până atunci - tot ce e de prisos și fără importanță esențială.

Aceste pasiuni directe, liniare, sunt forțele de declanșare a acțiunii; aceste tipuri pure sunt actorii și această lume înconjurătoare, simplificată în mod decorativ, alcătuiește culisele „*Comediei umane*”.

Balzac concentrează, introducând astfel în literatură sistemul de centralizare administrativă. Asemenea lui Napoleon, el face din Franța țara de care atârnă restul lumii și al cărei centru e Parisul. Iar în cuprinsul acestui cerc, chiar în Paris, el trasează mai multe cercuri: nobilimea, clerul, muncitorii, poeții, artiștii, savanții.

Din cincizeci de saloane aristocratice, el face unul singur: acela al ducesei de Cadignan. Din o sută de bancheri, face pe baronul de Nucingen; din toți cămătarii, pe Gobsec; din toți medicii, pe Horace Bianchon. El îi pune pe oamenii aceștia să locuiască mai aproape unul de altul, să se întâlnească mai

des, să se combată între ei cu mai multă îndârjire. Acolo unde viața dă la iveală mii de varietăți, el nu cunoaște decât una. Ignoră tipurile mixte. Lumea sa e mai săracă decât realitatea, dar mai intensă. Căci oamenii săi sunt extracte, pasiunile sale sunt elemente curate, tragediile sale sunt condensări.

Ca și Napoleon, el începe cu cucerirea Parisului. Pe urmă pune stăpânire pe provincii, una după alta - fiecare departament trimite, ca să zicem așa, oratorul ei în Parlamentul lui Balzac - și apoi, la fel ca victoriosul consul Bonaparte, își aruncă trupele asupra tuturor țărilor. El pornește în campanie, își trimite oamenii în fiordurile Norvegiei, prin câmpiile arse, nisipoase ale Spaniei, sub cerul roșu ca focul al Egiptului, spre podul de gheață al Berezinei - pretutindeni și tot mai departe se desfășură voința sa de putere universală, ca și aceea a marelui său model. Și după cum Napoleon, odihnindu-se între două campanii, a creat Codul civil - Balzac, odihnindu-se după acea cucerire a lumii concretizată în *Comédie humaine*, dă un Cod moral al iubirii și căsătoriei, o expunere de principii și, surzând, el mai desenează, deasupra orizontului planetar al marilor sale opere, arabescurile sprintene și capricioase ale povestirilor din *Contes drolatiques*.

Din cea mai adâncă mizerie, din colibebe țăranilor, el pornește spre palatele din cartierul St. Germain și pătrunde în apartamentele lui Napoleon; pretutindeni dă în lături unul din cei patru pereți, descoperind astfel secretele încăperilor închise pentru cei mulți; poposește cu soldații în corturile Britaniei, joacă la bursă, se uită în culisele teatrului, observă munca savantului; nu e niciun colț din lume unde să nu pătrundă lumina magică a flăcării sale.

Armata sa e alcătuită din două până la trei mii de oameni și, de fapt, armata aceasta a apărut ca prin farmec, ca la porunca unui vrăjitor care lovește pământul: el a creat-o cu mâinile sale goale. Personajele sale au venit goale, din neant

- și el le aruncă veșminte, să se îmbrace, le dăruiește titluri și bogății, cum a făcut Napoleon cu mareșalii săi, apoi le despoaie iarăși, se joacă cu ele, le întărește, le pune să se lupte între ele. Nesfârșită e felurimea întâmplărilor și imensă e privescerea ce se desfășoară îndărătul evenimentelor pe care le urzește.

După cum Napoleon e unic în istoria modernă, e unică în literatura recentă această cucerire a lumii sintetizată în „*Comedia umană*” - această cuprindere în două mâini de romancier a întregii vieți comprimate, rezumate.

Dar visul lui Balzac, când era încă băiat, era acel de a cuceri lumea - și nimic nu e mai mareț și mai ferm decât planul conceput de timpuriu, când acesta devine o realitate. Nu degeaba a scris el sub un portret al lui Napoleon: „Ceea ce n-a putut desăvârși el cu sabia, voi împlini eu cu pana”.

Și la fel cu el sunt eroii săi. Toți au pofta, ambiția de a cuceri lumea. O forță centripetă îi smulge din provincia lor, din patria lor și îi aruncă asupra Parisului. Acolo e câmpul lor de bătălie.

Cincizeci de mii de tineri, o armată întregă se năpustește acolo, cu puterile ei virgine, încă neîncercate, dornică să-și descarce energiile obscure ce fierb într-însa; și în spațiul acela restrâns, tinerii se năpustesc unii asupra altora ca niște proiectile umane, se nimicesc reciproc, se împing tot mai sus, spre izbândă sau se rostogolesc în prăpăstii.

Nimeni nu-și găsește locul gata pregătit. Fiecare trebuie să-și cucerească tribuna de unde vrea să vorbească, și să-și făurească o armă din metalul acela dur și flexibil ca oțelul și care se numește: tinerețe. Fiecare să-și încordeze energiile, dându-le forța de expansiune a unui exploziv. Și mândria lui Balzac e că a dovedit cel dintâi că lupta aceasta, în cuprinsul civilizației, nu e mai puțin cumplită decât aceea care se desfășura pe câmpiile de bătălie: „Romanele mele burgheze sunt mai tragice decât tragediile voastre!”, strigă el romanticilor. Căci primul lucru pe care tinerii aceștia îl

învață din cărțile lui Balzac, este legea necruțării. Ei știu că sunt prea mulți și că trebuie - imaginea aceasta e a lui Vautrin, eroul favorit al lui Balzac - să se devoreze unii pe alții ca păianjenii într-un vas. Trebuie să-și călească, în otrava arzătoare a experienței, arma pe care și-au făurit-o din tinerețea lor. Ei vin aci, din cele treizeci și două de direcții ale rozei vânturilor, ca și sans-culoții „Marii armate”; își rup ghetele pe drumurile care duc spre Paris, veșmintele lor sunt pline de praful șoselei și gâtlejul le este ars de o monstruoasă sete de plăceri și bucurii. Și când privesc apoi în jurul lor, în această sferă nouă, fermecată, a eleganței, a bogăției și puterii, ei simt că - pentru a cuceri aceste palate, aceste femei, aceste puteri - puținul pe care l-au adus cu dâșii nu prețuiește nimic.

Ei simt că, pentru a trage vreun folos din facultățile lor, trebuie să le topească, să transforme tinerețea lor în tenacitate, inteligența - în perfidă istețime, încrederea - în prefăcătorie, frumusețea - în viciu, cutezanța - în viclenie. Eroii lui Balzac au poftă mari, puternice; ei râvnesc să aibă totul. Toți trăiesc aceeași aventură: un tilbury trece în goană pe lângă dâșii, roțile îi stropesc cu noroi, vizitiul învârtește biciul - dar înăuntru, în trăsura, șade o tânără femeie și podoabele scânteiază în părul ei. O privire îi atinge repede, în treacăt. Ea e seducătoare și frumoasă: un simbol al plăcerilor. Și, în clipa aceasta, toții eroii lui Balzac nu au decât o dorință: „Mie, femeia aceasta, trăsura și servitoriile aceștia; mie, această bogăție, Parisul, lumea întregă!”

Exemplul lui Napoleon, care a dovedit că toată puterea poate fi la îndemână și unui om de rând, chiar a celui mai de jos - i-a zăpăcit și i-a stricat. Ei nu luptă, ca părinții lor rămași în provincie, pentru o vie, pentru o prefectură, pentru o moștenire, ci, încă de pe acum, pentru simboluri, pentru putere: vor să urce spre acel cerc luminos unde soarele regalității strălucește cu toți crinii săi și unde banul curge ca apa printre degete. Și astfel parvin acești mari ambițioși,

căroră Balzac le dă mușchi mai puternici, elocvență mai pătimasă, instincte și avânturi mai energice, o viață mai vie, deși mai scurtă, mai grăbită decât a altora. Aceștia sunt oameni ale căror visuri devin fapte, poeți care, precum spune el, își făuresc versurile din materia vieții. Felul lor de-a ataca este dublu: o cale deosebită se deschide înaintea geniului și altă cale omului de rând. Fiecare trebuie să găsească un mijloc propriu de-a ajunge la putere - sau să învețe metoda celorlalți, metoda societății. Ca o ucigătoare ghiulea de tun, trebuie să răzbească în mulțimea celorlalți, a celor care stau între el și țelul său; sau, strecurându-se printr-înșii, să-i otrăvească, să pătrundă în ei ca o ciumă, precum sfătuieste Vautrin, anarhistul - o grandioasă figură, eroul preferat al lui Balzac.

În cartierul latin, unde însuși Balzac își începuse cariera într-o cameră îngustă, se adună și eroii săi, prototipuri ale vieții sociale: Desplein, studentul în medicină, Rastignac,

arivistul, Louis Lambert, filosoful, Bridau, pictorul, Rubempré, gazetarul - un cenaclu de tineri, elemente încă neformate, caractere rudimentare, în pură stare, reprezentând totuși viața întreagă, grupată în jurul unei mese în legendara pensiune Vauquer. Pe urmă însă, turnați în retorta cea mare a vieții, puși să, fiarbă la flacăra cea mare a pasiunilor - apoi răciți din nou, țepeni, închirciți de dezamăgiri, supuși multiplelor influențe ale naturii sociale, fricțiunilor mecanice, atracțiilor magnetice, descompunerilor chimice și dezagregărilor moleculare, oamenii aceștia se transformă, își pierd ființa lor adevărată.

Teribilul acid care se numește „Paris” dizolvă pe unii, îi roade, îi elimină, îi face să dispară cu totul - iar pe alții, dimpotrivă, îi cristalizează, îi înăsprește, îi face tari ca piatra. Toate preschimbările, toate metamorfozele și combinațiile se săvârșesc în ei; își schimbă până și culoarea, iar din elementele astfel asociate se alcătuiesc complexe noi, tipuri umane cu totul diferite. Și după zece ani, supraviețuitorii se

salută de pe culmile vieții, cu un surâs de auguri: Desplein e medic celebru, Rastignac - ministru, Bridau - pictor mare, pe când Louis Lambert și Rubempré, prinși de roata destinului, au fost striviți fără cruțare.

Nu degeaba i-a plăcut lui Balzac chimia: a studiat operele lui Cuvier și ale lui Lavoisier. Căci se pare că în acest multiplu proces de acțiuni și reacțiuni, de afinități, de respingeri și atracții, de eliminări și coordonări, de descompuneri și cristalizări, precum și în simplificarea atomică a compușilor, imaginea alcătuirilor sociale i-a apărut mai lămurit decât oriunde. Concepția sa, pe care o numea Lamarckism - și pe care Taine a fixat-o mai târziu în noțiuni rigide - era aceea că fiecare ansamblu influențează unitatea pe care cuprinde și, la rândul ei, unitatea nu influențează mai puțin ansamblul; că fiecare individ e un produs, că e format de climă, mediu, moravuri, întâmplare, de tot ce vine fatalmente în contact cu el; că fiecare individ își soarbe esența dintr-o anumită atmosferă, ca să radieze apoi el însuși o nouă atmosferă.

Această universală condiționare a lumii lăuntrice și a celei înconjurătoare, acest determinism era pentru Balzac o axiomă. Și i se părea că misiunea cea mai înaltă a artistului era să înregistreze această întipărire a organicului în inorganic și urmele lăsate de materia vie în lumea conceptelor, a cugetului; să însemneze aceste totalizări ale bogățiilor spirituale și intelectuale aflate la un moment dat în corpul social, să facă inventarul produselor unei epoci întregi. Totul curge laolaltă, toate forțele sunt în mișcare, se întrepătrund și niciuna nu e liberă.

Un relativism atât de neîngrădit, a ajuns să nege orice continuitate, chiar aceea a caracterului. Balzac a lăsat totdeauna ca eroii săi să se formeze sub presiunea evenimentelor, să fie modelați ca huma de mâinile destinului. Până și numele personajelor sale cuprind o realitate în necurmată evoluție și nu ceva unitar. Pe baronul de Rastignac, *pair* al Franței, îl întâlnim în douăzeci de cărți de-ale lui Balzac. Credem